

- historie*, II, Odense 1984, s. 224-244, 406-411, 424-426.
12. *Historisk Tidsskrift*, 12. rk. IV, 1969-70, s. 239-241; *Odense bys historie*, II, s. 274, 426-441.
13. J. de Vries, *European Urbanization, 1500-1800*, London 1984, passim.
14. Th. Geiger, *Den danske intelligens fra reformationen til nutiden*, (Acta Jutlandica XXI:L), Århus og København 1949, s. 60f., 95, 100-104.
15. Jf. f.eks. Anne Riising, »Gudsfrygt og oplysning«, *Odense bys historie*, IV, Odense 1981.

Godsets verden

Af Michael Bregnsbo

Palle Ove Christiansen: *A manorial world. Lord, peasants and cultural distinctions on a Danish estate 1750-1980*. (Scandinavian University Press, 1996). 596 s., 625 kr.

Afhandlingen *A manorial world*, forfattet af Palle Ove Christiansen, lektor ved Institut for Arkæologi og Etnologi, Københavns Universitet, blev i maj 1996 forsvaret for den filosofiske doktorgrad på Københavns Universitet. Den er resultatet af mange års omfattende studier. Undersøgelsens genstand er godset Giesegård med det tilhørende gods Juellund mellem Ringsted og Køge, men der er ikke tale om en traditionel godsmonografi endsige almindelig socialhistorie. Tilgangsvinklen for afhandlingen er forholdet mellem godsledelsen og den arbejdskraft, som godset gennem perioden 1750-1980 har anvendt til driften af hovedgårdsjorden. Dette forhold har været forskelligt til forskellige tider; arbejdskraften har igennem tiden bestået af hoverigørende gårdmænd, hoverigørende husmænd, husmænd, der ved siden af deres eget landbrug måtte arbejde for godset samt landarbejdere, for hvem arbejdet på hovedgårdsjordene var fuldtids arbejde. Og betingelserne, hvorunder dette ar-

bejde foregik, har også ændret sig i løbet af det lange tidsrum 1750-1980.

Udgangspunktet er forfatterens feltstudier (ikke mindst interviews) på Giesegård-egnen i 1973/74, der – som der vil blive redegjort for om lidt – bragte en række forhold vedrørende befolkningens forskelligartede adfærd, normer og holdninger for dagen, som ikke kunne forklares uden i det lange historiske perspektiv. Tilmed har forfatteren i en periode haft job som karl for bedre at kunne forstå landbefolkningen og dens måde at tænke og reagere på. Disse feltstudier er kombineret med omfattende arkivstudier, først og fremmest af Giesegård godsarkiv på slottet selv og på det sjællandske landsarkiv, og derudover af en række centrale og lokale, statslige og private arkiver. Det er altså en undersøgelse, hvor der bliver gået tilbage i tiden fra et nutidigt udgangspunkt.

Bogen består af en introduktion samt af fire hoveddele.

I introduktionen gøres rede for de teoretiske udgangspunkter og for, hvordan undersøgelsen har udviklet sig i de 20 år, den har stået på. Her står begreberne bestandighed og forandring i fokus, og pointen er – som der står på bogens omslag – at »permanence and

change at different levels can be viewed as two aspects of the same complex site. So certain old forms existing today, despite their coevalness, can only be explained by the position or place they have held in an earlier and often quite different context«.

I første hoveddel redegøres for præmisserne. Med udgangspunkt i en beskrivelse af jagten på Giesegård gods i 1973 gives en »cultural description of present-day activity« med Giesegård gods før og nu, ledsaget af fotos af de lokaliteter, der gang på gang optræder i værket. Fotografiernes kvalitet i gengivelsen er desværre lidt »mat«. Dernæst følger et kapitel, hvor de begreber og teorier, der står centralt i undersøgelsen, præsenteres og ekspliciteres. I det sidste kapitel i denne del af værket bliver Giesegård gods sat ind i både en righistorisk og en europæisk sammenhæng.

Analysen begynder med anden hoveddel, der er benævnt *Situational analysis. The estate and the peasants 1760-1800* og handler om bøndernes vilkår som fæstebønder med pligt til at yde hoveri på hovedgårdsjorden, om dennes drift og om godsherskabet og dets forhold. Også bøndernes og godsets handelsrelationer med omverdenen er beskrevet, og det påvises, at bønderne ikke var selvforsynende, men i høj grad konsumerede importvarer fra Nord- og Vesteuropa m.m. Perioden er altså tiden op til og under landboreformerne. Denne periode er stærkt omdiskuteret i dansk historieforskning. Nogle historikere har hævdet, at bønderne før reformerne var forkuede, uvidende og initiativløse, mens andre tværtimod har fremdraget eksempler på selvbevidste, veloplyste, energiske og driftige bønder – og historikere i begge disse lejre har vel at mærke kunnet fremvise kildemæssigt belæg for deres opfattelser. Palle Ove Christiansen påviser her, at begge opfattelser for så vidt er korrekte; der var

nemlig ikke tale om, at bønderne var enten det ene eller det andet, men der var tale om to forskellige typer bønder, der eksisterede side om side. Der var tale om forskellige livsformer inden for bondestanden. Palle Ove Christiansen skelner mellem stræbere, der tænkte fremad og viste selvstændigt initiativ, og de mere initiativløse og uambitiøse fatalister. Der fandtes altså to helt fundamentalt forskellige livsformer blandt bønderne, og også blandt husmændene gjorde tilsvarende forskelle sig gældende. Og ikke nok med det: Stræbere og fatalister behøvede hinanden. Stræberne lejede fatalisternes græsningsandele, eftersom sidstnævnte ikke selv havde kreaturer nok til at kunne udnytte dem, og stræberne tilsåede visse af fatalisternes jordstrimler på bymarken, idet fatalisterne ikke selv havde heste at pløje med eller sæd at så. Til gengæld benyttede fatalisterne stræberne som indtægtskilde (for lejeindtægter) og til at låne penge af, når behov opstod. Bønder var altså ikke bare bønder, og bondestanden ikke nogen ensartet masse. Og lignende forhold kunne meget vel tænkes også at gøre sig gældende inden for andre samfundsgrupper. Det er en meget central pointe, Palle Ove Christiansen her har påpeget, og den bør være et memento til alle, der arbejder med bestemte stænder, klasser eller socialgrupper som givne og ensartede størrelser.

Sidste kapitel af denne hoveddel af bogen omhandler udskiftningen og udflytningen af landsbyen Gørslev i 1798 – årsagerne, det konfliktfyldte forløb og følgerne. Bogens forord er dateret i 1990, og litteraturlisten bagi synes tilsvarende at være blevet afsluttet omtrent da. Hvad der er udkommet af litteratur siden da, er altså ikke med. Undersøgelsen har i forvejen været mange år undervejs, og naturligvis må man som forfatter stoppe et sted. Alligevel forekommer det her ærgerligt, at litteratur

efter 1990 ikke er inddraget, idet der faktisk er udkommet en del, der ville være relevant at drøfte i denne sammenhæng. Jeg tænker her på Thorkild Kjær-gaards syn på landboreformerne, fremsat i hans stærkt omdebatterede disputats,¹ og på Ole Feldbæks opfattelse af landboreformerne som reformer fra neden, fra godsejerne og bønderne selv, hvor staten befandt sig i reformprocessens periferi, ikke i dens centrum.² Det ville have været interessant, hvis disse arbejder var blevet inddraget her.

I tredje hoveddel, *System displacements. Reproduction of the home farm's labor force 1800-1850/1980*, beskrives først udviklingen efter år 1800, hvor gårdmændene konverterede hoveriforpligtelsen til en pengeydelse. Det gav godset behov for ny arbejdskraft, og her kom husmandsklassen, fæstehusmændene, ind i billedet. De reformer, der i 1780'erne og 1790'erne var blevet gennemført i retning af at betrygge bondens retsstilling ved forbud mod fysisk afstraffelse og sikkerhed i fæstet på livstid, gjaldt kun gårdmændene og udtrykkeligt ikke husmændene. I forbindelse med denne udskiftning af godsets arbejdskraft oprettedes nye landsbyer, der netop var husmandskolonier, bl.a. Nyvang. Disse landsbyer findes den dag i dag som fysiske enheder i landskabet. Husmændene var fæstere med en lille lod jord, de kunne betale lejen i form af arbejdspræstationer på godset, og desuden havde de pligt til at yde hovarbejde på godset. Dette system blev imidlertid bragt til ophør i forbindelse med det politiske systemskifte i 1848, der på lokalt plan gav sig udslag i social uro blandt husmændene, og som førte til, at husmandshoveriet og anden lejebetaling i form af arbejde blev afskaffet ved lov. Godset stod således påny over for et arbejdskraftsproblem. Løsningen blev denne gang anvendelse af husmænd, der havde lønnet arbejde for godset som

binæring, samt af landarbejdere. Nye boliger til disse arbejdere og deres familier blev opført. Her boede de gratis – så længe de var i godsets tjeneste. Blandt disse landarbejdere skelner Palle Ove Christiansen mellem to livsformer, nemlig de eventyrlystne, der hurtigt brugte det, de tjente, på »daring, feasting and drinking, boisterous activity«, og på den anden side de beskedne, der søgte at lægge til side og tjene lidt ved ekstraarbejde til gavn for sig selv eller deres børn. I forholdet til godset gælder et sæt af uskrevne og uudtalte normer og love med gensidige forpligtelser (bl.a. accepterede godsledelsen stiltiende, at landarbejderne tog korn fra godset til deres svin og fjerkræ). Fremkomsten af en socialdemokratisk fagbevægelse rokkede ikke ved disse relationer, men virkede inden for rammerne af dem. De to livsformer supplerede her hinanden: De beskedne gik ind og udførte det praktiske fagforeningsarbejde, de eventyrlystne sikrede fagforeningen styrke og bredde til at få sine krav igennem.

I den fjerde hoveddel behandles de grupper, der i tidens løb er ophørt med at udgøre hovedgårdsjordenes arbejdsstyrke, og hvordan det siden er gået dem. Det drejer sig om gårdmændene, der efterhånden købte deres gårde til selveje. De fik efterhånden stor betydning, samfundsøkonomisk ved omlægningen fra vegetabilsk til animalsk produktion i løbet af 1880'erne, andelsbevægelsen etc., og politisk ved partiet Venstre, men efter Anden Verdenskrig svandt denne betydning. Den anden gruppe er den radikale husmandsbevægelse, for hvem et husmandssted med så meget tilliggende jord, at det var muligt at ernære sig uden at måtte tage lønnet arbejde for andre, var idealet, ja blev anset for et langt bedre alternativ i forhold til såvel en tilværelse som landarbejder på godset som industriarbejder

i storbyen. Denne bevægelse fik vind i sejlene, især ved lensafløsningsloven af 1919, hvis virkning på Giesegård-egnen analyseres. Der oprettedes en statshusmandskoloni, Rødbylund. Også denne husmandsbevægelse svandt dog ind efter 1945.

En tredje gruppe er de fæstehusmænd under Giesegård gods, hvis pligtarbejde blev afskaffet efter 1848, således at godset ikke længere kunne basere hovedgårdsdriften på dem alene. Disse vedblev at bestå som lejere under godset og måtte undertiden supplere deres indkomster enten ved at tage lønnet arbejde eller ved at udføre husflidsarbejder med salg for øje. Lejehusmændene sad på kort opsigelse, og på omverdenen virkede de ydmyge og stærkt afhængige af godsledelsen. Men Palle Ove Christiansen påviser, at der mellem disse husmænd og godsledelsen herskede en klientelistisk relation, bestående af uskrevne love og gensidige adfærdsnormer, en relation, der ikke umiddelbart lader sig iagttage, men som betød større tryghed og sikkerhed for husmændene, end man umiddelbart kan iagttage.

Undersøgelsen bringer »the historical present« frem i lyset. Nutidens landskabs- og bebyggelsesstruktur på Giesegård-egnen er således resultat af, at godset gennem tiden har anvendt forskellige grupper som arbejdskraft, hvoraf nogle er blevet adskilt fra godset: det udskiftede landskab, selvejerbøndernes udflyttede gårde, husmandskolonien Nyvang, i sin tid anlagt for at forsyne godset med hoveriarbejdskraft, landarbejderhusene fra efter 1850 og statshusmandsbrugene i bebyggelsen Rødbylund fra 1920'erne. Feltstudierne i 1973/74 viste, at grupper, der bor inden for samme område, og hvis levevilkår ved en umiddelbar betragtning synes ret ensartede, har meget forskellige livsformer og normer og værdier i øvrigt. Landarbejderne kan

indeles i eventyrlystne og beskedne, parallelt med 1700-tallets fatalistiske eller stræbsomme fæstebønder. Landarbejderne skelner nøje mellem arbejde og fritid, det gør statshusmændene ikke. I stedet oplever disse glæden ved at være sin egen herre. Lejehusmændene forekommer svage og uselvstændige i såvel de eventyrlystne landarbejders og i statshusmændenes øjne, sidstnævnte ser til gengæld de eventyrlystne som ustyrlige, ødsle, kortsynede og ude af stand til at kende deres eget bedste. Og Palle Ove Christiansens pointe er, at disse forskelle ikke kan forklares og forstås uden i det lange, historiske tidsperspektiv.

Bogen fylder næsten 600 sider. Undertiden bliver skildringen af den generelle politiske, sociale og økonomiske udvikling i Danmark overhåndtagende, men da bogen er på engelsk og sigter mod et internationalt publikum, der ikke kan formodes at være fortrolig med Danmarkshistorien, kan det måske alligevel godt anses for berettiget. Værre er det, at den engelske oversættelse ikke er vellykket. »Negotiations« er eksempelvis konsekvent bogstaveret forkert, og på s. 417 tales om »thievery« i stedet for »theft«. Litteraturlisten bagi, der som nævnt er afsluttet omkring 1990, synes udarbejdet i huj og hast. I de fleste tilfælde angives kun forbogstaverne i forfatternes fornavne (f.eks. Petersen, E.L.), hvad der kan gøre det noget besværligt at finde dem i et kartotek eller en biblioteksdatabase.

Palle Ove Christiansen tager som nævnt udgangspunkt i forholdene i 1973/74 og retter på den baggrund analysen tilbage til 1700-tallet. Det er der intet galt ved, og som det er nævnt ovenfor, kommer der meget interessant for dagen derved. Det understreges, at kontinuitet og forandring – på forskelligt plan – er to sider af samme forhold, men på den måde, undersøgelsen er lagt an på, betones om ikke kontinuitet,

så i hvert fald tætte forbindelser med fortiden, jf. udtrykket den historiske nutid. Mere traditionelt arbejdende historikere ville nok gå den anden vej og begynde i 1700-tallet og gå fremad, hvilket selvsagt er lige så berettiget. Hvis man gik i dén retning, ville et noget andet perspektiv tegne sig, hvor forskellene eller anderledesheden i højere grad ville stå i fokus. Uden at omtolke eller anfægte undersøgelsen skal dette blot afslutningsvis fremhæves. Det faste holdepunkt i Palle Ove Christiansens undersøgelse er den geografiske, driftsmæssige og administrative enhed Giesegård gods og den arbejdskraft, der til forskellige tider har været knyttet hertil. Men hvis man nu startede i 1750 og gik frem til 1980, måtte man spørge, om et gods anno 1750 og et gods anno 1980 overhovedet er sammenlignelige størrelser. I 1750 var godset for det første centrum for magten. Godsejerne var en toneangivende samfundsgruppe og var af staten pålagt en række administrative forpligtelser over for godsbefolkningen. Godsejerne varetog således opkrævning af skatter til staten af godsets bønder, var ansvarlige for det militære udskrivningsvæsen og havde i mange tilfælde lov at udpege den lokale præst og den lokale dommer og dertil udpræget politimyndighed. Hovedparten af befolkningen boede i landdistrikterne, hovedparten af bønderne var fæstebønder under et gods. Landbruget var omkring 1750 ubetinget hovedhjørnestenen i samfundsøkonomien.

I løbet af den periode, som Palle Ove Christiansen beskriver, er godserne blevet tømt for flere og flere af disse funk-

tioner. Magten og administrationen er flyttet andre steder hen, og der er indført almene borgerrettigheder i den sociale velfærdsstat. Størstedelen er befolkningen er flyttet til byerne; Palle Ove Christiansens bog handler således om de efterhånden færre og færre mennesker, der blev på landet. Samfundsøkonomisk set er landbruget blevet trængt tilbage til fordel for først industri- og sidenhen serviceerhverv. Bortset fra navn og beliggenhed har et gods anno 1750 således ikke meget til fælles med et gods anno 1980.

Men som sagt: Dette anfægter ikke selve undersøgelsen, der jo foruden at være en undersøgelse af en lokalitet i Danmark også er et bidrag til en international forskningsdiskussion med teoridannende sigte. Og bogen indeholder megen ny viden om det danske landbosamfund i perioden, herunder en række værdifulde detaljer, som det af pladshensyn ikke har været muligt at referere. Enhver, der under en eller anden form arbejder med det danske landbosamfund i perioden, må for fremtiden således forholde sig til den.

Der er gået ca. et kvart århundrede fra studierne til værket påbegyndtes og til det forsvaredes som disputats. Man kan ikke andet end udtrykke beundring og respekt for den arbejdsflid, udholdenhed og tålmodighed, som ligger bag.

1. Thorkild Kjærgaard: *Den danske revolution. En økohistorisk tolkning*, København 1991.
2. Ole Feldbæk: »Historikerne og landbo-reformerne. Traditioner og problemer«, *Historisk Tidsskrift*, 1989,1; Ole Feldbæk: *Danmarks økonomiske historie 1500-1840*, København 1993.